

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יב, תשכ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

„אוצר הלשון העברית“ ליעקב כנועני

אוהבי שפתנו וכל שוחרי ספרותנו החדשה והחדשה ישמחו בוודאי כמוני לקראת ספר-מלים חדש ומלא, שיכלול בתשעת כרכיו (ואל נכון ייוסף עוד כרך מילואים) את כל עוצם השפע של אוצרות שפתנו למן התנ"ך, התלמוד והמדרש, דרך המחשבה והפיוט בימי-הביניים, כל תחומי ספרות ההשכלה, התחייה ותקופת מדינת ישראל עד היום הזה. ואמנם ירחב לבנו למראה עושר לא-ישוער של מלים וניבים, שנאגר כולו ברוב עמל וכשרון בתוך חיבור ענקי זה. אם בחמשת חלקי „המילון החדש“ של אבן-שושן נכללו למעלה מעשרים ושמונה אלפי מלות וביטויים מכל מקצועות היצירה הלשונית שלנו, נוכל כבר עכשיו לשער, עד לאיזה שיא תעלה מכסת המלים והצירופים במילון הזה. נדמה לי, כי לא אפריו על המידה, אם אעריך מכסה זו עד כדי חמישים אלף (יחד עם החומר הלוועזי).

ודאי תתקפנו הרגשת גיל, עד כמה התעשרה והתרחבה שפתנו ה„ענייה“. כביכול, עד כדי ממדים כאלה, שמעולם לא חלמנו עליהם. כשאני מעלה על דעתי את ה„מילון של כיס“ מאת יהודה גראזובסקי (גור) בהשתתפות יוסף קלוזנר, שהופיע בהוצאת „תושיה“ בווארשה בראשית מאת העשרים, מילון קטן שהפתיענו בשעתו במספר עשרת אלפי המלים שלו, רואה אני בעליל, עד היכן התקדמנו מאז ועד היום. קפיצת

העניקים הזאת באה לא רק מפני אלפי חידושי הלשון, שנוצרו בידי אליעזר בן-יהודה ובידי חבריו וממשיכיו בחייו ולאחר פטירתו. יתר על כן. נכסי לשוננו נתעצמו ונתגברו הרבה בימינו גם מפני אלפי עתיקות הלשון, שהיו מכוסות ונעלמות עד היום מעינינו, ורק בימינו התחילו להתגלות קמעה-קמעה בכל מלוא זיוון וחיוניותן. הישן והחדש נצמדו יחד להקים לנו אותו בניין התפארת של סגנונו העברי הסגוני ועתיר המבע, רב האפשרויות ועדין הגוונים.

ואכן זהו עיקר מעלותיו של מילון זה, שקלט בקרבו חומר לשוני עברי מכל הדורות — הרבה יותר מכל המילונים, שהיו לפניו. מצד הכמות אין כמוהו אצלנו בכלל. הופעת „אוצר הלשון העברית“ מאת יעקב כנעני עשתה רושם, עד כמה שאפשר לדון מתוך ריבוי המאמרים, הרשימות וההערות, שנתפרסמו לשמו בעיתונות העברית. זהו אפוא ספר בלשני-שימושי, שחסרונו היה מורגש. סוף כל סוף נוצר המחסן הכולל, המרכז בקרבו את כל המלאי הלשוני שלנו (השמטות ושכחה פה ושם — אין להימנע מהן). בתוך מבוא מקיף ומפורט, המשמש מסה מעניינת על דרכי התחדשותה של לשוננו, מונה המחבר את מעלותיו של המילון הזה — ואלה הן בקיצור:

ה„אוצר“ (על דעת המחבר, אין המונח מילון חל על היקף לשוני רב כל-כך) מכיל את כל שורשי הלשון העברית העתיקים והחדשים, ונתונות בו לא רק כל המלים העבריות, ואפילו הנדירות והנידחות ביותר, אלא גם המלים הארמיות, היווניות והרומיות ושאר המלים הלועזיות-המדעיות,

העתיקות והחדשות, שנכנסו ללשונו במשך הדורות המרובים, נשתלבו בתוכה והיו לחלק בלתי-נפרד ממנה. מלים אלה לא רק הפרו את שפתנו בעבר, אלא הן מוסיפות ומפרות אותה עד היום. הא לכם דוגמות אחדות: אכסניא — אַכְסַן, אוכסן, התאכסן, אכסנאי; פּוֹלְמוֹס — פּוֹלְמוֹס, התפלמט, התפלמסות; ביסס — ביסס, בויסס, התבסס, בייסוס, הותבססות, מבוסס; דוגמה — דָּגַם, דיגס, דוגס, הדגיס, הודגס, דיגוס, דגימה, דָּגָם, דוגמן, דוגמנות, הדגמה, מדוגס, מודגס, מדגס, תדגיס; טלפון — טֵלְפֹן; קולמוס — קֹלְמוֹס, קולמוסן, קולמוסנות. ועוד הרבה מאוד.

ב"אוצר" הזה כלולה אף ה"עגה" (סלנג) הצברית, כגון: "איך המרגש?", "בסדר", "ככה-ככה" ועוד.

בייחוד מצטיין ה"אוצר" בזה, שזו הפעם הראשונה, שאסף את כל פניני הלשון של הפייטנים, בין שמות חדשים (להק), ובין פעלים חדשים משמות ישנים (מלוהק, מתלהק), ובין גזרות חדשות לפעלים ידועים (בט במקום הביט, צג במקום ניצג), ובין בניינים חדשים לפעלים ישנים (מאולץ). בספר תמצאו אלפי מלים וניבים מן המקורות הקדומים, שהוסחו עד היום מדעת כל המילונאים שלנו (מתמטה, מתמצע, אחריות ועוד).

אצל כל ערך מכל שכבות לשוננו הובאו דוגמות של מובאות, כדי לעמוד ביתר בהירות על מסגרתה הטבעית של כל מלה. המובאות האלה שאובות מתנ"ך, מתלמודים ומדרשים וכן מימי הביניים, מתקופת ההשכלה, מספרות התחייה הלאומית ומתוך הספרים והעיתונים, המופיעים בזמן

האחרון. לרוב מופיעים שמותיהם המפורשים של הסופרים, שדבריהם באים להדגים את שימושה הנכון והמדויק של כל תיבה ותיבה (וגם הסופרים העברים מאמריקה לא יחסרו שם).

על־יד כל ערך לשוני באים גם ניביו וביטוייו בשפע רב לא ייאמן כי יסופר, כי כל מיני צירופים לשוניים, הבאים עם המלה בית, עולים כאן לכלל סך־הכול של כמעט שלוש מאות וחמישים. שם תמצאו גם הבית הלבן בוואשינגטון, בית־ספר תיכון, בית־עם, בית־קפה, בית תינוקות, בית הלורדים בלונדון ועוד כהנה. צירופי איש עולים כדי סכום שבעים ושלשה — ובתוכם: איש־עט, איש־עסקים, אנשי־בראשית ועוד. צירופי ארץ מסתכמים לכדי ארבעים וארבעה — ובתוכם ארץ־חסות, ארצות־הברית, ארצות הגוש המזרחי, ארצות הגוש המערבי, ארצות הקוטב ועוד.

בראש כל שורש באים כל הנגזרים ממנו, למשל: אמן — אומן, אומנה, אומנות, אומנת, אימון, אמון, אמונה, אמונים, אָמֶן, אמנות, אמנס, האמנה, התאמנות, מאומן, מאמין, מאמן, נאמן, נאמנות, אימן, התאמן, האמין ועוד.

כל מלה עברית נרשמת במקומה בכתיב חסר, כמקובל. אולם לעזרת המעיין נרשמת אותה מלה גם בכתיב מלא במקומה, לפי סדר האלף בית.

כמו־כן ניתנו ראשי הנטיות על־יד כל שם או פועל. כל בניין בא אף הוא בסדר אלף בית עם מראה־מקום לשורש. כגון: הִגִּי, פִּי, הפעיל — עיין גזז.

מלות הבאות בצירוף עם אחת מאותיות בכל"ם, מופיעות כאן כאילו אותיות בכל"ם הן חלק מן המלה, למשל: כאשר, לאחר, מאז, בגלל, מחדש ועוד (יש להפשן בצורתן הנוכחית, ולא בשורשן).

המחבר, יעקב כנעני, הוא אדם פעיל בשדה המילונות העברית, הוא מחנך עברי ותיק, שעסק עשר שנים במילוני הגדול של אליעזר בן־יהודה. זמן־מה עבד בקונקורדאנציה למשנה ולתוספתא של הרב קוסובסקי ז"ל ועוד. חיבר "מילון קונקורדאנציוני ללשון הפיוטים", פרסם מונוגרפיות על אליעזר בן־יהודה, משה שולבוים (חיו, עיתוניו, ספריו, מילוניו), "חידושי־לשון בתקופת ההשכלה" ועוד. העורכים־היועצים הם אברהם שלונסקי, המשורר הדגול ואמן הסגנון המפורסם; יחד עם דוד לוי (ז"ל), מי שכיהן כמנהל בית־המדרש למורות בתל־אביב, בעל בקיאות בספרות התורנית והמסורתית ובמדעי החינוך.

אין עלינו אלא להביע משאלה כנה, כי שאר הכרכים יופיעו כסדרם בתכיפות בלתי־נפסקת — ולא נצטרך לצפות שנים על שנים עד גמר השלמתו של המפעל. לאחר שנתכבדתי להציג לפני הקוראים את "אוצר הלשון העברית" על כל חין־ערכו, אקווה לעשות לו שירות מועיל וחיוני, אם אתרשה להעיר הערות ולהשיג השגות, לפי עניות דעתי, כדי שיוכל העורך לשפר ולהשביח את מילונו בכרכים הבאים עלינו לטובה. עם חיבור עממי־תרבותי כזה יש לדקדק עד כמה שאפשר.

א. שפע מיותר של מלים לועזיות. הנה, למשל, עמוד 88 הוא כולו לועזי (חוץ ממלה אחת: אינקץ). מונח על שולחני מילונו האנגלי הידוע של ובסטר (מהדורה מקוצרת למכללות) — וישנו בו מדור מיוחד בשם „מלים וביטויים זרים“. אולי אין להביא ראיה ממילון אנגלי, שכן בו נחשבות כל המלים הבין-לאומיות לאנגליות — ורק מלים משונות בצורתן, שלא כדרך האנגלית, נחשבות לזרות. אולם ב„אוצר הלשון העברית“ היה כדאי להדפיס את המלים הזרות באותיות קטנות יותר — או להוסיף אחריהן סימן מיוחד (כעין עיגול במילונו של אבן-שושן). חוץ מזה יש למעט בחומר הזה עד כמה שאפשר — ולהביא רק את אותן המלים הלועזיות, המצויות בספרים ובעיתונים עבריים בלבד (היכן תמצאו שם, למשל, „אינסטרקציה“ במקום הוראה, הדרכה, פקודה ועוד?).

ב. שמות בעלי-החיים הצמחים וכדומה — אין להם שום הדגרות מדעיות, ובייחוד שאין להם תמונה (מה שיש במילון אבן-שושן). הנה, למשל: אוח, ז' (אוחים, אוח'י), — עוף-לילה טורף. מי יוכל לדעת, איזה עוף הוא? ואילו אבן-שושן מגדיר: „עוף-לילה טורף, בעל ראש גדול ועיניים גדולות; מקורו קצר ומעוקם, ציפורניו חדות. האוח מצוי בערבות הירדן ובסביבות ים המלח. בלילות הוא משמיע צווחות הנשמעות כאנחות. ובלאטינית: Bubo. ושם גם תצלום האוח.

הנה עוד משל: ארנב, ז' — יונק מכרסם בעל אוזניים ארוכות ורגליו האחוריות מותאמות לקפיצה ולבריחה, נזון

מירקות ופירות. ואילו אבן־שושן מגדיר: "יונק מכרסם, בעל אוזניים ארוכות, שפתו העליונה שסועה, זנבו קצר, רגליו האחוריות מותאמות לקפיצה. הארנב מצוי בארץ־ישראל באזורים שונים. הוא נזון בירקות ובפירות שדה. רבים הם בעלי־החיים הרודפים אחריו לטרפו, ועל־כן הוא פחדן מטבעו וזהיר מאוד, Lepus".

הבה ננקוט עוד דוגמה: בוכנה, נ' — גוף גלילי, המתנועע בתוך האיציטוונה. ואילו אבן־שושן מגדיר: "גליל עץ או מתכת, הנע הלך ושוב בתוך איציטוונה (גליל חלול). הבוכנה מעבירה את תנועותיה לטלטל (קנה) המחובר אליה. הבוכנה היא חלק חשוב בכל מנוע". "אוצר" חייב או להגדיר בדיוק כל שם מדעי או, לכל הפחות, להביא תרגום אנגלי, צרפתי וגרמני (כמנהג מילון יהודה גור).

ג. המילון הנוכחי עשיר ומשופע בצירופים רבים. בוודאי ובוודאי זהו יתרון רב, הראוי לשבת. "מלה — פרוטה, ביטוי — דינר", כפי שהתבטא ביאליק. כולנו יודעים כמו, כי הניבים הם המוסיפים את התבלין והצביון והמקוריות לכל לשון — ועל אחת כמה וכמה ללשון העברית, המצטיינת בעצמיות מיוחדת, המותנה מתוך החיים, המחשבה וההיסטוריה של עם ישראל והיהדות. אלא שעלינו להבחין בין ביטוי סגולי, אידיומטי, — המקובל באומה, בספרות ובדיבור כנכס תרבותי כללי — ובין סתם ניבים יפים ונחמדים, והיו מוצלחים ביותר, שהם פרי יצירתם האישית של סופרים שונים. המילון חייב להביא רק אותם האידיומים, המהווים חלק אורגאני של הלשון; אבל עליו להתרחק מצירופי תיבות

פרטיים. מילוננו של כנעני אינו מבחין כלל — ונפח כמותו גדל ללא צורך. אין ממש סוף לצירופים אישיים — וכל עוד לא נתעכלו בתוך קיבת השפה, אין מקומם באוצר מלים כללי. והנה אנו מוצאים כאן סתם צירופים נאים, כגון: ארץ־הברית, ארצות מצוקה, ארצות פיגרון, ארצות רוחה, האחיז את העין, בית מיט, אש־דמדומים, אש־יה, בעל־הזיה, וכוצא באלו למכביר.

ד. כבר קראתי תגר, וגם סופרים אחרים קראו תגר, על המנהג הנלוז, המכער את שפתנו, למזג שתי מלים יחד ללא מקף באמצע. כשיוצרים ממזוג תיבות קצר-הברות תיבה חדשה ומסוימת — כשר וישר, כעין: קולנוע, דחפור, חדגוני ועוד. אולם סתם חיבור תיבות מבלבל את דעת הקורא בייחוד שהפנים הוא בלתי־מנוקד. אמנם עיתונים אחדים נוהגים בזמן האחרון כך, אבל אין המילון רשאי להניח את הגושפנקה הרשמית על מידה מגונה זו. העין כואבת למצוא בריות משונות כאלה: בינארצי (במקום: בין־ארצי), בינגושי (במקום: בין־גושי), בינגזעי, בינדתי, ביניבשתי, בינלאומי, בינממשלתי, בינמעמדי, בינמפלגתי, בינמשרדי, בינסיעתי, בינעונתי, בעלבית, בעלגוף ועוד ועוד. אין שום משקל עברי לצורות מורכבות אלה, והקריאה מתעכבת. מה יפסידו הסופרים, אם יוסיפו מקף, למשל: בין־מפלגתי ועוד? עיתון רציני כ"טיימס" הניו־יורקי מתרחק ממזוג מלים — והוא כותב: anti-semite (ולא: antisemite).

ה. מילון יהודה גור ושאר המילונים הישנים היו רגילים להביא את הוראות המלים לפי סדר היסטורי:

תחילה הוראות תנ"כיות, אחר-כך תלמודיות וכו'. סדר כזה נאה למילון אקדמי-היסטורי (כמו המילון האנגלי ההיסטורי הגדול בהוצאת מכללת אוקספורד). אבל במילון עממי ושימושי הרי ההוראות המקובלות באות תחילה — ואחריהן ההוראות הנדירות ביותר. הראשון שנהג כך היה ה"מילון החדש" של אברהם אבן-שושן. והנה "אוצר הלשון העברית", שאינו בלשני, אלא שווה לכל נפש, מחזיק במנהג הישן והבלתי-מעשי: כל מלה מתפרשת למן התנ"ך והלאה עד היום הזה. הנה, למשל, שאלו כל יודע עברית מה פירוש אשפה, מיד יענה: זבל; כשתטרידוהו עוד, יקמט את מצחו, יהרהר ויענה: גם נרתיק חצים. ואילו כאן ההוראה השנית באה ראשונה, כפי שהיא בתנ"ך. במילון של לשון חיה ומדוברת הולכים מן הקל אל הכבד, מן המצוי אל הנדיר.

ו. יש, לדידי, להביא כל מלה בעלת משמעים אחדים בתוך ערך אחד, כגון: אפס (אין; אַבֵּל), בת (מידה; נקבה), ועוד. איני מבין, מה התועלת בשני ערכים: א. אפס; ב. אפס. יודעני מן הניסיון, כי לא מצאתי את המשמעות הדרושה לי — עד שנזכרתי, כי יש עוד ערך אחד בצורה זו. מה הועילו מילונאים בחלוקה מלאכותית כזו? בין כך ובין כך אין המילון מגלה לנו את השורש האמיתי. כל מלה חייבת לבוא פעם אחת — ולא לפלגה ולפצלה ולהגדיל בלבול-הדעת.

ז. המובאות הספרותיות (או ה"מדגמים", כלשון המחבר) חייבות להחיות את משמע המלה ולהאירה מיד, שלולא כן — אין בה שום תועלת. לרוב, הדוגמות פה

מסבירות, למשל: המלחמה גרמה לאלמונן של נשים רבות;
או: הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה;
או: אי, עלוב בנה של עלובה, ועוד. אולם מה בצע בדוגמות
„נייטראליות“, שאינן מבררות כלום, כגון: בעית האיטרות
אצל תלמידי בתי-הספר, או: דירה ארעית, או: רשימת
הבוחרים, מחשב לו את בטלנותו, ועוד?

ח. אם יש ערך-משנה, יש להקטין את האותיות
ולהרחיקו מן הקצה. קשה להבין את שיטתו של המחבר: אחר
אשם באו באותן האותיות ובראשית השורה גם: נאשם,
האשים ועוד. אי-סדר כזה הורס את סדר האלף בית —
ושום קורא לא יוכל למצוא את מבוקשו במקום הנכון:
הנה ערכי א' ולפתאום נ', ה' ועוד.

ט. חוסר שיטתיות נמצא כאן ביחס להבלטת הביטויים.
בכל שטח „אוצר“ באו הביטויים באותיות קטנות ביותר
ומכונסים לתוך השורה וקו מפריד בראשם. כך מצאנו אחר
הערך הראשי אשם ערכי-משנה: אשם ודאי, אשם תלוי, אשם
גזלות, אשם מעילות, אשם-מצורע ועוד. אבל כיצד לבאר,
כי ערכים מורכבים אחרים באים בראשית השורה ובאותיות
גדולות ממש כדמות ערכים ראשיים?

י. תמהני, למה לא הדגישו את האות ת' במלים
לועזיות. הלא הקוראים במבטא אשכנזי, כרבים בין העברים
שבאמריקה, יבטאוה כאות ס'. אך גם בזה אין משום אחידות.
הנה, למשל, „אמפייתאטרון“ (ת' בלי דגש) — ואנתרופוגניה
(ת' עם דגש).

יא. היטיב מחברנו לעשות, כי הכניס בסדר אלף-בית

את המלות, המתחילות באותיות השימוש בכל"ם, כגון: בגלל
(באות ב'), מיד (באות מ') וכדומה. אולם מיותר לגמרי
להביא באות ב' כל השמות, שאפשר להפכם לתוארי-פועל,
כגון: בשמחה, בשפע, בכעס, בצער, ביגון. הלא אין לדבר
סוף — ויש להביא רק את השמות המיוחדים לאות ב'.

יב. צורות מלא וחסר באות גם יחד. אלא שפעם
הערך המבואר הוא במלא (למשל: ברגן עיין בורגן) — ופעם
הביאור בא בחסר (למשל: בוסר עיין בסר).

יג. אין כאן מקום לשמות עיתונים ומאספים (כגון:
"אורלוגין" ו"אחדות העבודה").

יד. יש שחסרים ערכים ושימושים במילון, כגון:
בתול — עלם שלא ידע אשה; או־אז — רק אז; בית־אוצר
(מלאכי ג, י); אַזלה (במשקל סכמה); או־ם — אומות מאוחדות.